

III. SESJA NAUKOWA POLITECHNIKI GDANSKIEJ 5-6 czerwca 1953 r.

S e k c j a A r c h i t e k t u r y

Mgr. inż. Jerzy Stankiewicz
Katedra Historii Architektury Pol.
przy Wydz. Architektury Pol. Gd.

TWIERDZA W WISŁOUJŚCIU

/ Referat Sekcyjny /

1. Zarys historyczny

Najdawniejsze wzmianki o umocnieniach ujścia Wisły pochodzą z XIV w. Pierwsze założenie trwałe, mурowana wieża gotycka, powstało w końcu w. XV. W połowie w. XVI wzmocniono wieżę otaczając ją mурowanymi wieńcami, całość zaś ujęto umocnieniami ziemnymi, zaopatrzonymi na narożach w 4 blokhauzy. Po zniszczeniach w czasie oblężenia w r. 1577 odbudowano części mурowe, zaś dawne umocnienia drewniane zastąpiono nowożytnymi fortami mурowanymi, typu "fort carre". W XVII w. otaczano twierdzę ciągle rozbudowywanymi umocnieniami ziemnymi składającymi się z dwóch części: prawobrzeżnego Szanieca Wschodniego i lewobrzeżnego Szanieca Zachodniego. W końcu XVII w. kiedy zabrakło miasta nie było w stanie utrzymać potężnej twierdzy, przeprowadzono daleko idącą redukcję jej zewnętrznych urządzeń obronnych. Odbudowano je dopiero w okresie wojen napoleońskich. W początkach w. XIX w. związku z rozwojem terenów portowych Szaniec Zachodni uległ rozbiórce. Z chwilą, kiedy uległ daleko idącym zmianom cały system wodny ujścia Wisły a także, kiedy wprowadzono nowoczesne metody ataku i obrony, twierdza w Wisłoujściu ostatecznie utraciła dawne znaczenie strategiczno-militarne pozostając jednak w dalszym ciągu cennym zabytkiem dawnej sztuki wojennej.

2. Opis i plan poszczególnych elementów

a/ Latarnia. Wieża zwana "Latarnią" została wybudowana w r. 1482. Jej nazwa pochodzi od rozpalanych na górze ogni sygnalizacyjnych. Po zniszczeniach w czasie oblężenia w r. 1577 Latarnia została odbudowana, podwyższona oraz otrzymała hełm renesansowy. Po pożarze w r. 1709 hełm ten zastąpiono hełmem barokowym, który przetrwał do końca w. XIX. Z dawnej wieży gotyckiej zachowały się jedynie dwie koniugacje łolno.

b/ Wieża, trójkoniugacyjny krąg murowy o średnicy ok. 40 m., otaczający Latarnię, powstał w latach 1552-53 jako typ założenia obronnego nawiązującego wyraźnie do szkoły durrerowskiej. W połowie XVII w., kiedy były już gotowe fort Carre oraz Szanice Wscholni i Wieża nie był już narażony na bezpośrednią ataki wroga, budowano go kręgiem 15-tu, niemal jednakowych, małowniczych kamieniczek barokowych służących pierwotnie jako koszary. Do Wieży wchodziło się przez zabudowę w jednej z kamieniczek południowych bogaty portal. W związku z budową kamieniczek niestety uległa silnym zniekształceniom druga koniugacja wieży, gdzie zachowała się tylko jedna strzelnica. Koniugacja trzecia oraz piwnice naogół zachowały się bez większych zmian.

c/ Fort Carre. Typowe włoskie założenie fort Carre, powstało w końcu XVII w. stanowi w przybliżeniu kwadrat o rozpiętości ok. 150 m. Na narożach zaopatrzono jest w cztery bastiony noszące nazwy: Artyleryjski, Ostroróg, Południowo-Wscholni i Furta. Od wnętrza bastiony i kurtyny fort Carre wypełnione są waleczkami ziemnymi, od zewnątrz zaś obejmuje je wysoki mur skarpy, opalający pionowo ku fosie. W bastionach znajdują się kazematy, do których prowadzi cztery potężne narażne. Pięta poterna łączy ^WWnętrze dziedzińca z zewnętrznym portalem granitowym wystawionym w r. 1502. Wzdłuż wscholnego odcinka kurtyny wybudowano łuki dwupóźniej trójkoniugacyjny bulwerek koszar służący w XIX w. jako więzienie.

d/ Szańce Wschodni obejmujący fort carré powstał w r. 1626. Pomyślany był on jako typowo holenderskiezańce obronne składające się z 5-ciu bastionów połączonych kurtynami odcinkami kurtyn strzeżonych przez fosę i raweliny. W początku XVIII w. wały Szanca uległy likwidacji i zastąpiono je stakien. Podobnie zniszono wówczas wszystkie raweliny. Dzisiejszy Szanec Wschodni stanowi pozostałość z 19 w. rekonstrukcją szanca renesansowego. Z chwilą, kiedy utracił dawne znaczenie militarne, zabudowano go szeregiem małych domków.

e/ Szańce Zachodni. Powstały w r. 1627 a rozbudowywany i przesuwany w ciągu w. XVII Szanec Zachodni posiadał zasadniczo formę dzika rogowego. Zredukowany w końcu XVII w. został odnowiony dopiero przez Francuzów w początku XIX w. jako fort Montebello. W początkach bież. stulecia uległ ostatecznej likwidacji.

3. Stan obecny.

W czasie działań wojennych 1945 r. największym zniszczeniom uległa wieża, którą pocisk rozszedł na dwie części. Część południowa - runęła. - Silnie uszkodzony został również wieńiec i południowa kamieniczka wraz z portalem. Dalsze zniszczenia kamieniczek spowodowało rozsiewanie zachowanego pokrycia lachowego, co było możliwe, skutkiem tego, że teren fort carré nie został w odpowiednim czasie zabezpieczony. Nie jest zabezpieczony również połacie dzisiejszy. Dobrze zachowały się natomiast mury i wnętrza /niektóre/ bastionów fort carré. Jedyne wały zostały zryte okopami. Obecnie w poternach i kazamatkach okoliczni mieszkańcy trzymają swoje bydło, które pasie się, niszcząc jeszcze bardziej i tak uszkodzone wały. Również wały Szanca Zachodniego zostały zryte okopami, a także już poprzednio zniszczone silnie wskutek zabudowy tego terenu.

Całość jest włączona do terenów portowych, chociaż z portem nie ma nie wspólnego.

4. Dozyloraty konserwatorskie

Twierdza w Wiskoujściu jest jedną z najcenniejszych a w każdym razie najcenniejszym, dotychczas zupełnie nie ocenianym zabytkiem gdańskiego bulwnictwa wojennego - nie objętym zupełnie opieką władz konserwatorskich.

W celu trwałego zabezpieczenia go i zachowania dla przyszłych pokoleń należy bezwzględnie jak najszybciej wyłączyć twierdzę z polu kompetencji władz partowych i przekazać ją do wyłącznej opieki władz konserwatorskich.

Dalej, należy jak najszybciej przystąpić do naprawy uszkodzeń wojennych a przede wszystkim do odbulwy historycznej Latarni, która winna odzyskać swój piękny hełm barokowy. Trzeba również jak najprędzej pokryć lachem niszczone kaponierzki otaczające wieńce a także odbulwać zniszczone kaponierzki południowo wraz z portalem. Przy tej okazji byłoby wskazane: pomalować wszystkie późniejsze tynki kryjące piękną licówkę i bogatą kaponierarkę a także odskonić ewentualnie zachowane jeszcze lepsze strzelnice wieńca.

Odnosić do furt carre' należy naprawić wyrwę w murze bulynku więziennego oraz rozebrać wypalone mury późniejszej nabulówki pozostawiając ponad wałem jedynie bulynki laboratorium. Koniecznym także jest uporządkowanie wałów furt carre' jak też i Szaniec Zachodniego, oczyszczenie z zarosli jedynej zachowanej w Gdańsku rawelinu a także usunięcie wszystkich szpecących wały szaniec późniejszych nabulwań.

Aby teren twierdzy nie stał się wyłącznie martwym reliktem muzealnym, pożądany byłoby odnalezienie dlań odpowiedniego użytkownika, np. jakiegoś zrzeszenia żeglarskiego.

Ponadto należy stale i umiejętnie popularyzować twierdzę w Wiskoujściu, wykazując jej ogromne znaczenie jako cennego zabytku architektonicznego i inżynierskiego zarówno wśród rzesz miejscowego społeczeństwa, jak też licznie przybywającego do Gdańska wycieczkowiczów.-